

PIESELE DE ORFEVRERIE DIN DACIA
DIN SECOLELE II A. CHR. - I P. CHR. *

DANIEL SPÂNU

Lucrarea cuprinde două volume, I – Text (*Introducere*, cap. I-XVI și *Considerații finale*, 680 p.) și II Anexe, figuri, planșe (*Catalogul descoperirilor*, 83 p.; *Bibliografie*, 33 p.; 126 figuri și 183 planșe). Lăsând deoparte structura lucrării și ordinea capitolelor, ansamblul de probleme ridicate de orfevreria din Dacia preromană poate fi sintetizat și sistematizat în cinci teze principale. Aceste teze se referă la, 1. contextul cultural și mecanismele apariției orfevreriei dacice; 2. formele (tipurile) reprezentative ale orfevreriei dacice și cronologia lor; 3. destinația acestor piese de orfevrerie; 4. expresivitatea inventarelor; 5. iconografie, mitologie și practici rituale.

Înainte de a prezenta conținutul tezelor susținute, este oportună o precizare preliminară. Titlul temei în discuție conține o noțiune geografică antică, și anume aceea de "Dacia". Am considerat că dezvoltarea temei date implică precizarea acestei noțiuni geografice antice (prin recursul critic la surse literare antice în care ea a fost formulată, precum și prin testarea valabilității ei din perspectiva arheologică modernă), în vederea utilizării ei ca *instrument de lucru*, și anume ca *teritoriu aproximativ în cadrul căruia am efectuat repertorierea descoperirilor*.

Desigur, nu am pierdut din vedere descoperirile de piese de orfevrerie din spațiile imediat învecinate Daciei (Serbia, nordul Bulgariei, Dobrogea, bazinele Prutului și Nistrului), indiferent dacă obiectele de aur sau argint de aici se

* Teza de doctorat, realizată sub conducerea prof.dr. Mircea Babeș, a fost susținută la data de 17 martie 2006 la Facultatea de Istorie a Universității din București. Pe lângă conducătorul științific al lucrării, din comisie au făcut parte prof. dr. Vlad Nistor, decanul Facultății, prof. dr. Alexandru Vulpe, dr. George Trohani și dr. Valeriu Sîrbu. Pentru realizarea acestei teze, în special pentru realizarea documentației în muzee din România, dar și de la Viena (Naturhistorisches și Kunsthistorisches Museum) și Budapesta (Muzeul Național Maghiar) a fost de un neprețuit ajutor sprijinul (științific, logistic și financiar) acordat de următoarele instituții: Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" (directori prof. dr. Petre Alexandrescu și prof. dr. Alexandru Vulpe); Fundația Alexander von Humboldt din Bonn; Universitatea București – Facultatea de Istorie (prof. dr. Mircea Babeș); Institut für Prähistorische Archäologie – FU-Berlin (prof.dr. Bernhard Hänsel); Universitatea din Bochum (prof.dr. Svend Hansen); Universitatea din Viena (prof. dr. Falko Daim). Tuturor celor care m-au sprijinit în procesul de documentare și de finalizare a lucrării de doctorat le adresez cele mai vii mulțumiri.

aseamănă mai mult, mai puțin, sau deloc, cu cele descoperite pe teritoriul "Daciei" în accepțiunea lui Ptolemeu. Toate acele descoperiri considerate ca prezentând analogii apropiate sau semnificative cu cele din Dacia au fost incluse în multiplele analize efectuate în capitolele lucrării și au fost ilustrate (tezaurele de la Bohot, Galice, Jakimovo sau Kovin, piesele de la Goren Dăbnik și Malāk Porovec ș.a.). În ultimă instanță, noțiunea geografică antică "Dacia", cuprinsă în formularea titlului temei încredințate spre studiu, s-a dovedit a fi oarecum restrictivă; tratarea răspândirii produselor orfevreriei studiate a impus depășirea limitărilor care decurgeau din aplicarea unei noțiuni antice în cercetarea arheologică.

Expresii ca "tezaure dacice" sau "piese de orfevrerie dacică" au fost utilizate din perspectiva concentrării descoperirilor într-un spațiu dat, și anume orfevreria sau tezaurele *din Dacia preromană*. Prin adjectivul *dacic* am făcut referire la *numele regiunii Dacia* și nu l-am perceput ca determinativ etnic, la fel cum, de exemplu, *tezaurele iberice* sunt tezaurele din Peninsula Iberică și nu "tezaurele iberilor". După aceste precizări introductive, voi prezenta în continuare cele cinci teze principale susținute în paginile dizertației mele.

Teza I. Condițiile apariției orfevreriei dacice

Cea dintâi teză se referă la contextul cultural în care s-a constituit orfevreria dacică și la mecanismele concrete care au putut sta la baza acestui fenomen.

Pentru perioada de început a Latène-ului târziu cercetarea arheologică a evidențiat atât în Dacia, cât și în regiunile Europei centrale, două fenomene culturale caracteristice și anume, a) încetarea organizării de necropole și sărăcirea drastică a inventarelor funerare și b) dezvoltarea fără precedent a formelor de habitat prin apariția unor așezări cu caracter protourban (*oppida*, respectiv *dave*).

Se poate considera că deprecierea reprezentării funerare sugerează diminuarea preocupării pentru exprimarea rituală a identității individuale; pe de altă parte, organizarea de numeroase așezări, dar și dezvoltarea de vaste programe constructive cu aspirații monumentale ar putea constitui expresia exercitării unor acțiuni colective îndeplinite de către comunități umane numeroase cu o organizare complexă. În aceste condiții, singura manifestare a individualității (și autorității) unor emitenți sau suverani locali, perceptibilă arheologic, poate fi considerată emiterea de monede locale de tradiție macedoneană, și răspândirea lor regională (probabil în teritoriile unor grupe etno-politice).

O astfel de manifestare a fost însă perturbată de importarea în Dacia a unor mari cantități de monedă externă în prima jumătate a secolului I a.Chr., tetradrahmele thasiene, drahmele de Apollonia și Dyrrhachium, apoi denarii republicani, toate prezentând o calitate înaltă a argintului. Cauzele sau motivele acestui aflux monetar nu au fost deslușite pe de-a întregul în cercetarea epocii dacice. Personal consider că acest fenomen, sincron *războaielor mithridatice* (în contextul căroră, de altfel, armatele romane ajung pentru prima dată la Dunărea de

Jos) ar putea ilustra o posibilă relație de alianță între elemente ale elitelor locale din Dacia și puterea emitentă romană.

Efectele acestui aflux monetar într-un mediu cultural cu o economie non-monetară sau pre-monetară nu puteau fi decât majore, pătrunderea drahmelor și denarilor pare să fi avut ca rezultat o relativă "unificare" monetară a Daciei, contribuind la rândul ei la deprecierea exprimării simbolice tradiționale (monetar-heraldice) a autorității și prestigiului suveranilor locali emitenți.

Dacă întrevădem în perturbarea ritualurilor funerare și în abandonarea emisiunilor tradiționale renunțarea la exprimarea identității individuale, și dacă percepem constituirea așezărilor-"dava" și a fortificațiilor din munți ca opere colective, rămâne oare cercetarea arheologică văduvită de orice mijloc de identificare a unor elemente ale suprastructurii societății din Dacia preromană? Se poate pune întrebarea dacă nu cumva, în contextul tuturor transformărilor culturale evocate, apariția unei producții de piese de port și de podoabe din metal prețios nu ar putea constitui reflectarea concretă a *reconfigurării sistemului de exprimare simbolică a autorității și prestigiului membrilor elitelor locale*.

Cu alte cuvinte, apariția unei fecunde orfeverii în Dacia preromană, utilizarea, teaurizarea și îngroparea produselor ei reprezintă un reflex particular al transformărilor și fenomenelor social-culturale, istorice și ideologice de la sfârșitul secolului al II-lea a. Chr. și la începutul secolului următor. Astfel, orfeveria dacică nu numai că reprezintă una dintre trăsăturile caracteristice ale "culturii geto-dacice clasice", așa cum au arătat numeroși cercetători înaintea mea (de la Pârvan, Dorin Popescu și Kurt Horedt până la Alexandru Vulpe și Mircea Babeș), ci reprezintă una dintre creațiile specifice și originale ale unui sistem cultural-ideologic manifestat într-o conjunctură istorică și numismatică particulară.

Elementul central al susținerii acestei teze îl constituie ideea reciclării monedei de import ca sursă principală de procurare a materiei prime a orfeveriei dacice, și anume, argintul. Ideea invocării procesului de reciclare a monedelor greco-romane pentru obținerea materiei prime a orfeveriei dacice nu-mi aparține; ea a fost demult formulată în istoriografie (Téglás o avansase la finele secolului al XIX-lea, Preda o reluase cu ocazia studierii tezaurului de la Stăncuța ș.a.); eu am încercat să reunesc, să dezbat critic și să sintetizez toate argumentele favorabile sau contrare acestei ipoteze (capitolul al IX-lea). Desigur, în absența unor analize metalografice *pertinente* și mai ales *numeric reprezentative*, argumentele favorabile ideii reciclării nu pot fi decât de ordin conjunctural-istoric. Totuși, asocierea în numeroase cazuri a produselor orfeveriei dacice cu monede greco-romane nu numai că este sugestivă, ci pledează pentru sincronizarea celor două categorii de materiale arheologice. Această sincronizare este cu atât mai sugestivă cu cât în întreaga preistorie a spațiului Daciei preromane, obiectele de argint sunt mai degrabă rare, dacă nu chiar quasi-absente până în perioada târzie a Latène-ului.

"Munții noștri aur poartă"... Dar argintul? Zăcămintele de galenă argintiferă sunt rare; în schimb, altădată mai bogatele zăcămintele aurifere din Munții Apuseni

conțin un procent ridicat de argint (cca 30%), dar în condițiile de exploatare primitivă pe care ni le-am putea imagina în Dacia preromană (și pentru care nu avem practic atestări arheologice), separarea argintului de aur era extem de dificilă. Dacă totuși ea ar fi fost realizată, această operație ar fi generat cantități comparabile de aur și de argint, ceea ce contrastează însă flagrant cu evidența arheologică a epocii dacice, raportul descoperirilor de obiecte de aur față de cele de argint este de cel mult 29 la peste 800 (!). Astfel, ideea mult mai facilei reciclări a monedelor de import pentru procurarea argintului destinat orfevreriei dacice ni se înfățișază ca plauzibilă și consistentă.

Teza II. Tipurile reprezentative și cronologia lor

Cea de a doua teză susținută se referă la caracteristicile conținutului orfevreriei dacice și la eșalonare cronologică a tipurilor reprezentative. În acest sens, am încercat în capitolul al V-lea să clasific și să analizez întregul repertoriu de forme ale orfevreriei din Dacia preromană (fig. 1-6). Am realizat acest demers cu convingerea că el nu trebuie să se rezume la o simplă enumerare de tipuri; am considerat că departajarea diferitelor forme sau grupe de forme trebuie justificată și argumentată pe criterii morfologice, dimensionale și ponderale.

În ciuda principiului statistic *odată înseamnă niciodată*, sau a principiului juridic roman *testis unus, testis nulus*, am considerat că din repertoriul morfologico-tipologic al orfevreriei dacice nu trebuie să lipsească nici piesele cu o morfologie particulară și excepțională, piesele unicate. Întocmirea unui repertoriu care să cuprindă totalitatea formelor orfevreriei dacice, în deplina lor diversitate, a constituit de fapt etapa pregătitoare și indispensabilă distingării acelor serii tipologice reprezentative sub aspectul frecvenței numerice.

În mod surprinzător, seriile tipologice cele mai consistente numeric reunesc majoritatea celor mai masive exemplare ale întregii orfevrerii dacice. De exemplu, cel mai bine reprezentat numeric tip de fibule, cel al fibulelor cu noduri (72 exemplare), reunește seria tipologică de fibule care întrunesc valorile dimensionale și ponderale cele mai ridicate; tipul brățărilor spiralice cu plăci terminale (34 exemplare) reunește tocmai piesele care înregistrează valorile ponderale cele mai ridicate în cadrul întregii orfevrerii dacice (peste 400 g argint; un exemplar în colecția Severeanu cântărește 639 g). Printre tipurile reprezentative ale orfevreriei dacice mai pot fi amintite fibulele cu scut rombic sau fibulele linguriță, brățările circulare masive cu protome terminale sau brățările cu torsade paralele, lanțurile de zale cu pandantive, colanele cu torsadă și sistem de închidere sau cu protome (fig. 7-8).

Paralelele cu diferite produse ale orfevreriei celtice, nord-pontice (sarmatice) sau greco-romane (cap. VI) au evidențiat, pe de o parte, posibilele surse de inspirație externe, dar în același timp, ele au pus în lumină caracterul original al majorității tipuri reprezentative ale orfevreriei dacice. Numai în cazul cupelor de tip mastos, o formă considerată pe bună dreptate *circum-mediteraneană*, diferențierea între exemplarele produse local (Lupu, Turnu Severin, Sâncrăieni,

Jakimovo sau Bohot) și cele produse *probabil* în ateliere elenistice târzii (Varna-Gara Sindel, poate București-Herăstrău) presupune o dezbatere nuanțată.

Studiul asocierilor și respectiv disocierilor dintre tipurile reprezentative ale orfeveriei dacice a evidențiat două grupe distincte de inventare. Determinarea relevanței cronologice a separării acestor două grupe, pe baza indicatorilor cronologici asociați (în primul rând drahmele și denarii, dar și cele câteva bronzuri republicane, cum este cana de tip Gallarate de la Lupu), precum și corelarea acestor grupe cu anumite etape ale circulației monetare din Dacia preromană m-au determinat să propun o interpretare proprie a cronologiei orfeveriei dacice (cap. XV). Iată concluziile analizei cronologice întreprinse:

- Perioada de efervescentă a orfeveriei dacice poate fi plasată între începutul secolului I a. Chr. și primele decenii ale secolului următor. Puține sunt piesele (tipurile) care ar putea fi datate mai devreme (în cea de a doua jumătate a secolului al II-lea a.Chr.), sau mai târziu (după mijlocul sec.I p. Chr. și până la cucerirea romană). Singurul tezaur care prezintă elemente de datare de la sfârșitul secolului I p. Chr. - și anume un lot de denari imperiali cu *terminus post quem* la 87 p. Chr. - este cel de la Rovinari (fostul sat Poiana din jud. Gorj). Precizez că în toate celelalte tezaure de piese de orfeverie asociate cu monede, acestea din urmă prezintă *termini post quem* din perioadă republicană și cel târziu augusteică (!).

- În cadrul acestui interval, aproximativ între cca 90/80 a. Chr. și 30/50 p.Chr., se pot determina două faze distincte, cea dintâi fază este caracterizată de prezența în inventare a fibulelor cu noduri, a brățărilor cu torsade paralele și a cupelor de tip mastos, alături de care se regăsesc și drahme de Apollonia și Dyrhachium sau tetradrahme de Thasos; cea de a doua fază este caracterizată de brățările spiralice cu plăci terminale, de fibulele cu placă rombică și de fibulele linguriță, alături de care se regăsesc și denari republicani târzii sau augusteici. Numai tezaurul de la Rovinari (amintit anterior) și câteva fibule romane de la Poiana sau Ocnița ar putea oferi elementele definirii unei a treia faze a orfeveriei dacice, care se vedește a fi mai degrabă săracă, de la mijlocul secolului I p. Chr. și până la cucerirea traianică.

- Posibilitatea determinării a două faze distincte, în cadrul căora, fosilele lor directe se disociază în mod constant (de exemplu, fibulele cu noduri nu se asociază *niciodată* brățărilor spiralice cu plăci terminale sau fibulelor linguriță!), precum și absența din asocierile cu piese de orfeverie a denarilor imperiali sugerează perioade de constituire a loturilor, de tezurizare și de îngropare a produselor orfeveriei dacice care nu pot fi, după părerea mea, mai îndelungate de 50-60 de ani.

Din punct de vedere istoric, mai precis din perspectiva expansiunii romane în Peninsula Balcanică, perioada de efervescentă a orfeveriei dacice corespunde, poate nu întâmplător, tocmai perioadei cuprinse între momentul primelor campanii romane în bazinul Dunării Inferioare (74 a.Chr., - C. Scribonius Curio, 72-71 a. Chr. - M. Terentius Varo Lucullus) și momentul instalării ferme a legiunilor romane de-a lungul cursului inferior al fluviului (la mijlocul secolului I p.Chr.). Cu alte cuvinte, orfeveria dacică a fost fecundă atâta timp cât puterea romană se afla încă departe de fruntariile Daciei. Această conjunctură s-ar putea datora anumitor fluctuații în circulația monetară supraregională în bună măsură influențată, dacă nu chiar dictată

de puterea emitentă romană (în acest sens reamintesc implicațiile celei dintâi teze susținute).

Teza III. Destinația pieselor de orfevrerie. Relativa inexpresivitate a contextelor

Cea de a treia teză este legată de problema expresivității contextelor în care se regăsesc piesele de orfevrerie și de dificultatea elucidării caracterului acestora.

Analiza critică a condițiilor de descoperire a evidențiat o conjunctură particulară, majoritatea tipurilor reprezentative ale orfevreriei dacice nu provin din săpături sistematice decât în cazuri excepționale. De exemplu, dintre cele 72 de fibule cu noduri de argint, numai trei au fost descoperite prin săpături sistematice, în interiorul unor așezări și anume la Tășad și Sighișoara-Wietenberg. Intr-o situație similară sunt și fibulele cu placă rombică (un singur exemplar de argint provine din cetatea de la Tilișca), la fel se întâmplă și în cazul colanelor masive cu torsadă și sistem de închidere sau cu protome la terminații. Nici unul dintre exemplarele marilor brățări spiralice cu plăci terminale nu a fost descoperit în atât de numeroasele situri dacice cercetate sistematic până în prezent. Numai fibulele linguriță au fost identificate într-o proporție sporită în contexte de locuire cercetate în mod sistematic. Totuși, și în acest caz, trebuie remarcat faptul că exemplarele descoperite întâmplător (tezaurele de la Hetiur, Șeica Mică sau Senereuș) prezintă dimensiuni și valori ponderale sporite față de piesele identificate prin săpături sistematice.

Prin urmare, astăzi, când numeroase ansambluri arheologice ale epocii dacice au fost cercetate sistematic, este greu de acceptat faptul că identificarea majorității tipurilor reprezentative ale orfevreriei dacice în condiții întâmplătoare se datorează unor *lacune în cercetare*. Se poate pune întrebarea dacă nu cumva, quasi-absența tipurilor reprezentative ale orfevreriei locale în siturile cercetate din Dacia preromană nu este rezultatul unei acțiuni deliberate de excludere a pieselor de argint din așezări. Consider că ne-am apropia mai degrabă de adevăr, decât ne-am îndepărta, dacă am accepta ideea existenței unor practici depoziționale care presupuneau repartizarea în afara așezărilor a formelor reprezentative ale orfevreriei locale și abandonarea lor prin îngropare.

Argumente semnificative în favoarea susținerii ideii unei practici depoziționale pot fi extrase din acele rapoarte efectuate de către arheologi cu ocazia verificării contextelor în care s-au efectuat descoperiri întâmplătoare. Deși numărul acestor cazuri este modest (numai 10 cazuri, Bălănești, București-Herăstrău, Cehețel, Clipicești, Oradea-Sere, Peteni, Rovinari-Poiana, Sărăcsău, Stăncuța și Vedea), ele atestă faptul că îngroparea pieselor de orfevrerie s-a putut realiza în mediu natural; în aceste cazuri, la locul descoperirii nu au mai fost deloc sesizate alte materiale arheologice din perioada târzie a Latène-ului, cu excepția pieselor de orfevrerie și eventual a resturilor unui recipient în care acestea erau adăpostite.

În mod straniu, descoperirile realizate în mod întâmplător concentrează nu numai o mare parte a exemplarelor tipurilor reprezentative ale orfevreriei dacice, ci și numeroase asocieri de astfel de tipuri, o conjunctură care iarăși este rar atestată

în descoperirile realizate în mod sistematic. Se poate considera că posibilele practici depoziționale în care au fost implicate piesele orfevreriei dacice au fost adesea precedate de constituirea unor seturi de piese din metal prețios.

Teza IV. Expresivitatea inventarelor

Evaluarea numerică a raportului dintre numărul de descoperiri (cca 350) și cel al obiectelor (cca 850) a relevat faptul că 2/3 (66,74 %) din totalul pieselor se regăsesc *asociate* într-un număr restrâns de numai 77 de inventare (ceea ce reprezintă 21,63 % din totalul descoperirilor). Un astfel de raport exprimă preocuparea susținută pentru asocierea într-un singur tezaur (rar mormânt) a unui număr sporit de piese. În astfel de descoperiri care reunesc două sau mai multe obiecte de orfevrerie, o frecvență importantă o înregistrează *perechile de fibule și perechile de brățări circulare*, asociate uneori cu câte o singură podoabă a gâtului (fie colan, fie lanț cu pandantive).

Această conjunctură îngăduie avansarea a două observații. Pe de o parte, asemănarea până la identitate a fibulelor sau brățărilor din inventarul unui singur tezaur exprimă unitatea lui tehnologică; piese din descoperiri diferite nu sunt identice. Prin *urmare*, tezaurele dacice *nu* constituie acumulări aleatorii de obiecte de preț ci, mai degrabă, *seturi* de podoabe și de piese de port constituite ca atare încă din faza de producție, o conjunctură care indică o comunicare intimă între meșterii orfevri și comanditari. Cu alte cuvinte, tezaurele dacice reprezintă unități tehnologice.

Pe de altă parte, frecvența asocierii de perechi de fibule cu perechi de brățări și cu câte o podoabă ale gâtului permite recunoașterea în structura tezaurelor dacice a unor garnituri de port. Analizele efectuate asupra inventarelor tezaurelor dacice m-au condus la identificarea asocierii dintre o pereche de fibule cu o pereche de brățări și cu o podoabă a gâtului ca o *garnitură minimă completă*. Ideea garniturii minime-complete poate fi recunoscută în 40 de cazuri (din cca 77). În mai multe tezaure din interiorul arcului carpatic, această configurație poate fi îmbogățită, uneori ea poate fi chiar dublată (Remetea, Sărăcsău, Mediaș, Șaeș sau Cehetel). Raritatea garniturilor de port cu piese din metal prețios în tot atât de rarele morminte ale epocii dacice (numai Tilișca sau Poiana-Movila Hârtoș), raritatea evidenței unor garnituri în așezări (excepție numai la Tășad), ca și quasi-absența unor garnituri de port din metale comune sunt conjuncturi care sugerează caracterul particular-simbolic al tezaurelor.

Mai mult decât atât, această *garnitură minimă-completă* poate fi recunoscută în iconografia epocii, și anume în reprezentarea portului divinităților feminine înfățișate pe falerele de la Lupu. Caracterul explicit al redării unor fibule cu noduri, al unor brățări și al unor podoabe ale gâtului sugerează semnificația particulară cu care puteau fi investite podoabele reale din metal prețios. Poate nu întâmplător, tezaurul de la Lupu, cu spectaculoasa și reprezentativa lui iconografie, se situează tocmai în centrul arealului descoperirilor ale căror inventare oglindesc garnituri de port feminine.

În posibila corespondență dintre structurile inventarelor și iconografia epocii se ascunde, poate, indiciul decisiv al deciptării semnificației tezaurelor dacice - seturi de obiecte prețioase făurite și astfel combinate pentru a întruchipa accesoriile vestimentare ale uneia sau mai multor divinități feminine, sau ale unor persoane umane menite legăturii cu astfel de divinități. Din această perspectivă, ne putem întreba dacă nu cumva însăși modul de constituire al tezaurelor dacice nu conține un caracter votiv.

Teza V. Iconografie, mitologie și practici rituale

Reprezentările iconografice ale perioadei târzii a Latène-ului din Dacia ar putea fi considerate ca expresie a unei mitologii locale construite pe două principii complementare, unul feminin și unul masculin. Principiul mitologic feminin este ilustrat fie prin tema unei triade de divinități feminine, ilustrată de falerele de la Lupu (ipotetic pe placa de la Săliștea, dar și pe cupe din lut și pe pafiale la Popești, Cârломănești sau Zimnicea), fie poate și prin ideea de pereche de divinități feminine ilustrată de falerele de la București-Herăstrău, de fibulele de la Coada Malului și Bălănești, fie prin reprezentarea unui singur personaj feminin (la Galice și poate Jakimovo). Principiul mitologic masculin este ilustrat de tema eroului-cavaler pe care o regăsim pe falere de la Surcea și Galice sau de cea a perechii de eroi-cavaleri (la Lupu).

Semnificativ este faptul că între cele două teme cu divinități feminine și respectiv masculine se poate stabili o legătură iconografică și mitologică sugerată de asocierea reprezentărilor lor în descoperirile de la Lupu și Galice (poate și la Jakimovo), precum și de posibilele analogii cu iconografia Cavalerului Trac și a Cavalerilor Danubieni din epocă imperială, și aceștia asociați unor misterioase divinități feminine.

Se poate pune întrebarea dacă nu cumva această complementaritate dintre componentele feminină și masculină ale mitologiei locale nu ar putea fi recunoscută ca fundament al constituirii a două practici rituale distincte, specifice perioadei târzii a Latène-ului, de-o parte și de alta a Carpaților Meridionali. Pe de o parte, cristalizarea unui ritual funerar care presupunea eroizarea defunctului prin investirea sa cu însemnele cavalerului poate fi deslușită în regiunile apusene ale bazinului Dunării Inferioare. Pe de altă parte, în regiunile intra-carpatică putem recunoaște constituirea a unui ritual care presupunea organizarea și îngroparea unor garnituri de port feminine (rareori în contexte funerare – la Tilișca sau Poiana – Movila Hârtoș).

Diferențierea geografică a celor două ritualuri deosebite și prin principiile simbolizate (cel masculin și cel feminin), sugerează că atribuirea lor unilaterală unor grupuri sociale departajate pe criteriul genului nu este probabil opțiunea cea mai judicioasă (războinici numai la Dunăre, distinse persoane feminine numai în Transilvania). Mai degrabă consider că această conjunctură ar trebui explicată printr-o manifestare diferențiată de la o regiune la alta a modului de transpunere în

ritualuri a fondului comun ideologico-mitologic. La Dunărea de Jos, prin intermediul practicilor funerare a fost valorizată în mod pregnant acea componentă a mitologiei locale care făcea referire la eroul-cavaler prin investirea defunctului cu atributele cavalerului. În schimb, în Transilvania, unde manifestările funerare erau în genere sublimate în virtutea unor cutume comune și altor zone central-europene, existau premisele ca exprimarea fondului mitologic să transpară în practici cu un caracter prevalent votiv, prin accentuarea simbolizării componente mitologice feminine, exprimată în structura tezaurelor.

De altfel, intensificarea unor practici votive, exprimate prin intermediul produselor de orfeverie, nu putea fi decât favorizată de quasi-abundența momentană a prețioasei materii prime rezultată în urma afluxului de drahme și denari republicani. Astfel, istoria orfeveriei din Dacia preromană, adeverește maxima lui Schiller, potrivit căreia *arta este fiica libertății* ("Kunst ist die Tochter der Freiheit") ... dar, ar mai trebui adăugat, și a prosperității. Practicile de exprimare simbolică, manifestate prin etalarea și îngroparea unor bunuri de prestigiu, s-au diminuat, sau chiar au încetat, atunci când subsidiile romane s-au împușinat sau au fost stopate, în aceeași epocă în care legatul Tiberius Plautius Silvanus Aelianus reușea să-i determine pe regii nord-dunăreni să se închine în fața însemnelor imperiale. Strălucirea orfeveriei dacice pălea în umbra Imperiului care își instalase ferm legiunile pe Dunărea Inferioară. Până la cucerirea traianică a Daciei, orfeveria locală și practicile votive nu au mai cunoscut splendoarea din secolul I a.Chr., ci numai efemera lor amintire.

LITERATURA SELECTIVA

- Babeș M., *Problèmes de la chronologie de la culture gèto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, Dacia 19, 1975C p. 125-139.
- Babeș M., *Le stade actuel des recherches sur la culture gèto-dace à son époque de développement maximum (Ier siècle av. n. è. - Ier siècle n. è.)*, Dacia NS 23, 1979, p. 5-19.
- Babeș M., *Depozite și tezaure*, în Petrescu-Dîmbovița M., Vulpe A. (ed.), *Istoria Românilor I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 748-750.
- Conovici N., *Aspecte ale circulației drahmelor din Dyrhachium și Apollonia în Peninsula Balcanică și în Dacia*, BSNR 77-79, 1986, p. 68-88.
- Crișan I. H., *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, ActaMN 6, 1969, 93-115.
- Die Daker. Archäologie in Rumänien* (catalog de expoziție), Mainz, 1980.
- Die Daker. Archäologische Funde aus Rumänien* (catalog de expoziție), Viena, 1981.
- Fettich N., *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunischen Metallkunst*. ArchHung 31, Budapest, 1951.
- Fettich N., *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*. ActaArchHung 3, 1953, p. 127-178.
- Floca O., *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurele dela Sărăcsău și Șeica Mică*, București, 1956.
- Florescu R., Miclea I., *Tezaurele transilvane de la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979.
- Furger-Gunti A., *Der Goldfund von Saint-Louis bei Basel und ähnliche keltische Schatzfunde*, ZSAK 39, 1982, p. 1-47.

- Glodariu I., *Vase de argint în tezaurile dacice*, Sargetia 11-12, 1975, p. 19-34
- Glodariu I., Moga V., *Tezaurul dacic de la Lupu*, EphemNap 4, 1994, p. 33-48.
- Glodariu I., Moga V., *Der Schatzfund von Lupu*, Germania 75, 1997, 2, p. 585-596.
Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit, Frankfurt a.M., 1994.
- Hachmann R., *Gundestrup-Studien. Untersuchungen zu den spätkeltschen Grundlagen der frühgermanischen Kunst*, BerRGK, 71, 1990, p. 565-903.
- Horedt K., *Die dakischen Silberfunde*, Dacia NS 17, 1973, p. 122-165.
- Horedt K., *Die Daker in Rumänien und ihre Silberarbeiten*, Apulum 12, 1974, p. 60-70.
- Horedt K., *Fragen der dakischen Latènechronologie*, Thraco-Dacica 1, 1976, p. 127-130.
- Krämer W., *Silberne Fibelpaare aus dem letzten vorchristlichen Jahrhundert*, Germania 49, 1971, p. 111-132.
- Mărghitan L., *Tezaur de argint dacice*, București, 1976.
- Medelet F., *Au sujet d'une grande spirale dacique en argent du Musée National de Belgrad*, Caietele "Banatica", Resița, 1993.
- Mihailescu-Bîrliba V., *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990.
- Mordvinceva V., *Sarmatische Phaleren*, Archäologie in Eurasien 11, Rahden, 2001.
- Pârvan V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Popescu D., *Objets de parure géto-daces en argent*, Dacia 7-8, 1937-1940, p. 183-202.
- Popescu D., *Nouveaux trésors géto-daces en argent*, Dacia 11-12, 1945-1947, p. 35-69.
- Popescu D., *Le trésor de Sîncrăeni*, Dacia NS 2, 1958, p. 157-206.
- Popescu D., *Tezaur de argint dacice (I)*, BMI 40, 1971, 4, p. 19-32.
- Popescu D., *Tezaur de argint dacice (II)*, BMI 41, 1972, 5, p. 5-22.
- Preda C., *Contribuții la problema provenienței argintului din tezaurile geto-dace, în lumina descoperirii monetare de la Stăncuța (r. Călmățui, reg. Galați)*, SCIV 8, 1957, 1, p. 113-122.
- Preda C., *Asupra descoperirii monetare de la Stăncuța*, SCN 2, 1958, p. 239-249.
- Raddatz K., *Die Schatzfunde der Iberischen Halbinsel vom Ende des Dritten bis zum Mitte des Ersten Jahrhunderts vor Chr. Geburt. Untersuchungen zur Hispanischer Toreutik*, Madrider Forschungen 5/6, Berlin, 1969.
- Roska M., *Erdély Régészeti Repertoriuma I*. Cluj, 1942.
- Rustoiu A., *Podoabe dacice de argint cu miez de metal de calitate inferioară*, EphemNap 6, 1996, p. 43-54.
- Rustoiu A., *Fibulele din Dacia preromană*. Bibliotheca Thracologica 22, București, 1997.
- Rustoiu A., *Die östliche Gruppe des dakischen Schmuckes. Eine Untersuchung bezüglich der interregionalen Beziehungen im vorrömischen Dakien im 1. Jh. v. Chr. - 1 Jh. n. Chr.* în Rustoiu A., Ursuțiu A. (ed.), *Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. - 2 Jahrtausend n. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 191-226.
- Sîrbu V., *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993.
- Sîrbu V., Rustoiu A., *Découvertes funéraires géto-daces du sud-ouest de la Roumanie*, în *Le Djerdap/Les Portes de Fer à la deuxième moitié du premier millenaire av. J. Ch. jusqu'aux Guerres Daciques*, Kolloquium in Kladovo-Drobeta-Turnu Severin, Belgrad, 1999, p. 77-91.
- Spănu D., *Studien zum Silberschatzfund des 1. Jahrhunderts v.Chr. von Lupu, Rumänien*, PZ 77, 2002, 1, p. 84-136.
- Spănu D., *Die Silberschatzfunde der Iberischen Halbinsel*, Dacia NS 43-45, 1999-2001, p. 31-72.
- Spănu D., *Un mormânt de epocă târzie Latène de la Dubova*, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 83-132.
- Spănu D., *Considerații privind teoria "monopolului" regal dacic și circulația metalelor prețioase în Dacia preromană*, Argeșis 13, 2004, p. 59-97.
- Teodor S., Țau S., *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I)*. *Fibule*, ArhMold 19, 1996, p. 57-105.
- Theodossiev N., *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries B.C.*, BAR 859, p. 2000.
- Wollmann V., *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană/ Der Erzbergbau, die Salzgewinnung und die Steinbrüche im römischen Dakien*, Cluj-Napoca, 1996.
- Zirra V.V., Spănu D., *Observații asupra tezaurilor de argint din La Tène-ul târziu*, SCIVA 43, 1992, 4, p. 401-423.

DIE GOLDSCHMIEDE KUNST IN DAKIEN IM 2. JH. V. CHR. / 1. JH. N. CHR.*

Die Problematik der spätlatènezeitlichen Goldschmiedekunst aus Dakien kann auf fünf große Fragestellungen strukturiert werden: 1. die kulturellen Zusammenhänge und die Mechanismen des Auftauchens der dakischen Goldschmiedekunst; 2. die repräsentativen Formen (Typen) der dakischen Goldschmiedekunst und ihre Chronologie; 3. die Funktion der Erzeugnisse der dakischen Goldschmiedekunst; 4. die Expressivität der Beigaben; 5. Ikonographie, Mythologie und rituelle Praktiken.

Am Anfang der Spätlatènezeit hat die archäologische Forschung, sowohl in Dakien als auch in den Gebieten Mitteleuropas, zwei kennzeichnende kulturelle Vorgänge veranschaulichen können und zwar: *a*) das Abklingen der Deponierung der Verstorbenen in organisierten Gräberfeldern und die drastische Verarmung der Grabbeigaben und *b*) die beispiellose Entwicklung von mehreren Besiedlungsformen durch das Auftauchen von Siedlungen mit fast vorstädtischem Charakter (*oppida* bzw. *dava*).

Es kann behauptet werden, daß das Zurückgehen der Darstellung durch Grabsitten, die Verminderung der rituellen Darstellung der individuellen Identität suggeriert; andererseits könnte die Organisation von zahlreichen Siedlungen, aber auch die Entwicklung von Bauprogramme mit monumentaler Tendenz, den Ausdruck von kollektiven Aktionen von menschlichen Gemeinschaften mit komplexer Organisation darstellen. Unter diesen Bedingungen, kann die einzige, archäologisch nachweisbare Form der Individualität (und der Macht) lokaler führenden Persönlichkeiten, die Prägung von einheimischen Münzen von makedonischer Tradition und ihre regionale Verbreitung (möglicherweise in den Gebieten ethno-politischer Gruppen) betrachtet werden.

Eine solche Ausdrucksform wurde aber durch den Einfuhr in Dakien von großen Mengen von Tetradrachmen aus Thasos, Drachmen aus Apollonia und Dyrrhachium, dann von republikanischen Denaren, alle mit hohem Silberqualität, getrübt. Die Ursachen und Gründe dieses Münzstromes sind bislang nicht genügend geklärt worden. Vesf. ist der Meinung, daß dieser, mit den mithridatischen Kriegen, synchrone Vorgang (in dessen Zusammenhang, die römischen Armeen zum ersten mal die Untere Donau erreichen), eine mögliche Bündnisbeziehung zwischen Elementen der lokalen Oberschicht und die römische Münzen prägende Macht darstellen könnte.

Die Nachwirkungen dieses Münzstromes, in einem Milieu ohne Geldwirtschaft waren bedeutend: das Eindringen der Drachmen und Denare scheint als Folge eine relative „Münzvereinigung“ von Dakien gehabt zu haben, die ihrerseits an die Verminderung der traditionellen symbolischen (monetär-heraldischen) Ausdrucksform der Autorität und Prestige der einheimischen prägenden Führer beigetragen hat.

Wenn man in dem Abklingen der Grabsitten und dem Aufhören der traditionellen Münzprägung auch ein Verzichten auf die individuelle Darstellungsform sieht und wenn man das Auftauchen der „Dava-Siedlungen“ und der Befestigungen

als kollektive Bauwerke betrachtet, stellt sich die Frage, ob überhaupt noch Elemente der Oberschicht nachweisbar sind. Es stellt sich weiter die Frage, ob in dem angedeuteten kulturellen Kontext, das Auftauchen von aus kostbarem Metall hergestellte Tracht- und Schmuckstücke, nicht die konkrete Spiegelung der *Neustrukturierung der symbolischen Darstellungsform der Autorität und der Prestige der einheimischen Oberschicht* bedeutet.

Mit anderen Worten, das Aufkommen einer beeindruckenden Goldschmiedekunst im vorrömischen Dakien, das Benützen, Horten und Vergraben ihrer Erzeugnisse, stellt ein eigenartiges Reflex der Umgestaltung und der sozial-kulturellen, politischen und ideologischen Vorgänge vom Ende des 2. und Anfang des 1. Jh. v. Chr. dar. Die spätlatènezeitliche Goldschmiedekunst aus Dakien repräsentiert eine der spezifischen und originalen Errungenschaften eines, in einer eigenartigen historischen (und numismatischen) Konjunktur sich darstellenden kulturell-ideologischen Systems.

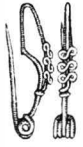
Aus historischem Blickwinkel, und präziser, aus dem Blickwinkel der römischen Expansion auf der Balkanhalbinsel betrachtet, entspricht die Blütezeit der spätlatènezeitlichen Goldschmiedekunst aus Dakien vielleicht nicht zufällig, eben der Zeitspanne zwischen den ersten römischen Kriegszügen im Becken der Unteren Donau und dem Zeitpunkt der Installierung der römischen Legionen entlang des unterem Stromlaufes (Mitte des 1. Jhs. n. Chr.). Mit anderen Worten, die spätlatènezeitliche Silberkunst aus Dakien war so lange Zeit tatkräftig als die römische Macht befand noch weit von der Unteren Donaulinie sich. Diese Konjunktur könnte auch mit bestimmten Fluktuationen im Münzumsatz in Beziehung stehen, die im guten Maß vom der Münzen prägenden römischen Macht beeinflusst wenn nicht diktiert wurde.

In zahlreichen Funden kommen zwei oder mehrere Goldschmiederzeugnisse vor; eine große Frequenz wird von den *Paaren von Fibeln* und *Paaren von Armringen* dargestellt, die manchmal mit einem einzigen Halsschmuckstück (entweder Halsring, oder Kette mit Anhänger) kombiniert sind. Diese Konjunktur gestattet zwei Bemerkungen.

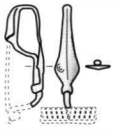
1. Einerseits drückt die bis zur Identität gehende Ähnlichkeit der Fibeln oder der Armringe eines einzigen Schatzfundes seine technologische Einheit aus; Stücke aus unterschiedlichen Funden sind nicht identisch. Folglich repräsentieren die Schatzfunde nicht ein nicht kontrolliertes Sammeln von wertvollen Objekten sondern, wahrscheinlicher, Sätze von Schmuck- und Trachtstücken, die als solche schon in die Produktionsphase konstituiert wurden, eine Konjunktur die auf eine intime Verbindung zwischen den Goldschmieden und Besteller hinweist. Mit anderen Worten, die spätlatènezeitlichen Schatzfunde aus Dakien repräsentieren technologische Einheiten.

2. Andererseits, die Frequenz der Kombination zwischen Fibel- und Armringpaaren und einem einzigen Halsschmuck erlaubt in der Struktur der spätlatènezeitlichen Schatzfunden aus Dakien, Trachtgarnituren zu erkennen.

1. Fibule de schemă LTC

Tip 1.1.

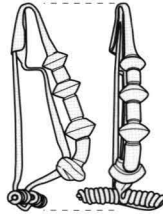
Tip 1.2.

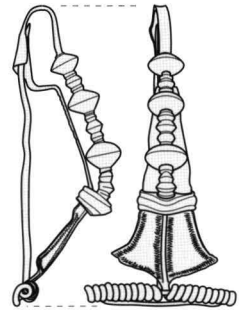
Tip 1.3.

Tip 1.4.1.

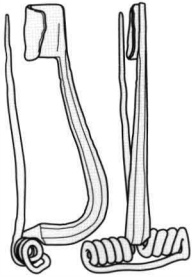

Tip 1.4.2.

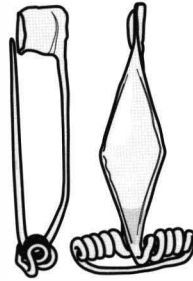

Tip 1.4.3.

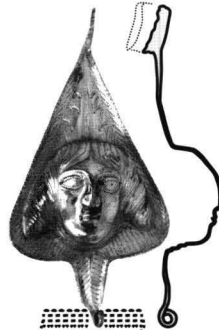
2. Fibule de schemă LTD

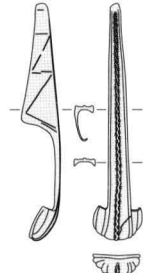
Tip 2.1.1.

Tip 2.1.2.1.

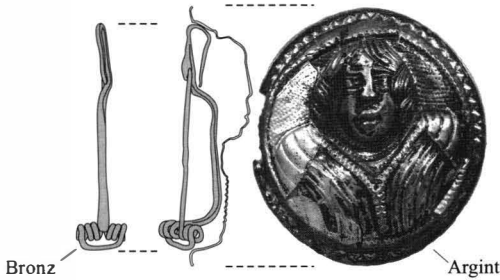

Tip 2.1.2.2.

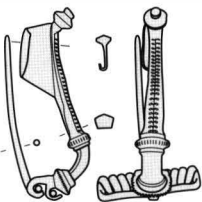

Tip 2.2.

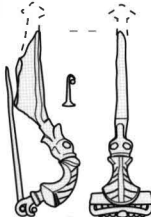
3. Fibule - faleră

4. Fibule cu arcul puternic profilat

Tip 4.1.

Tip 4.2.

5. Fibule cu placă emailată și șarnieră

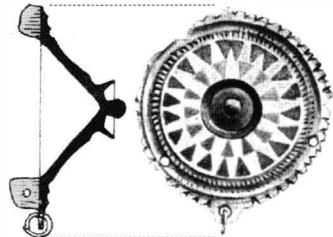

Fig. 1. Tipologia fibulelor de argint (scări diferite).

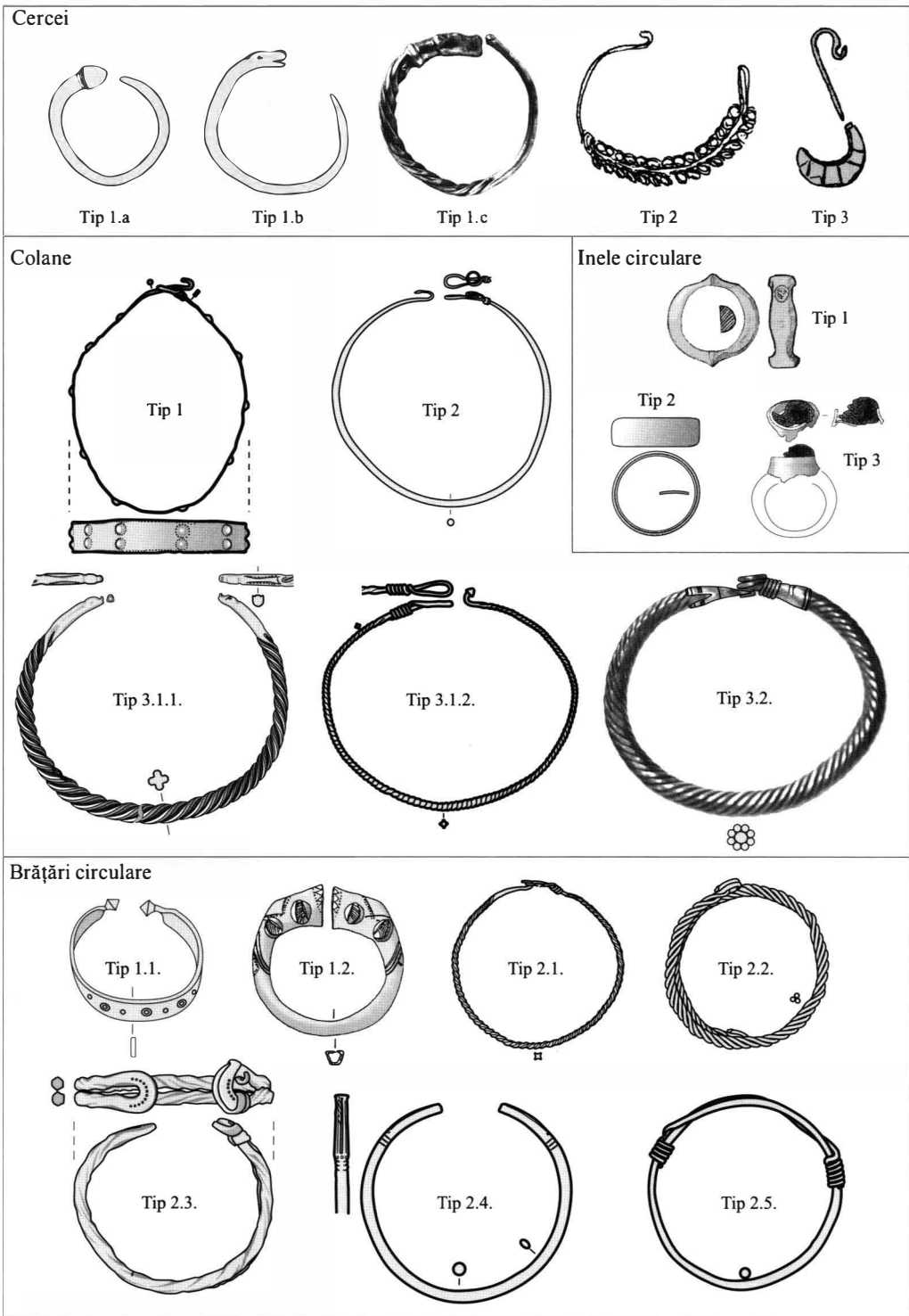

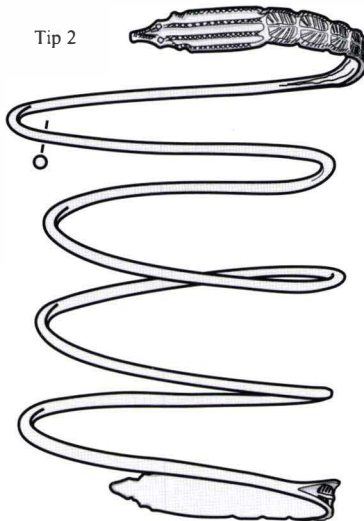
Fig. 2. Tipologia podoabelor de schemă circulară (scări diferite).

Brățări spiralice

Tip 1

Tip 2

Inele spiralice

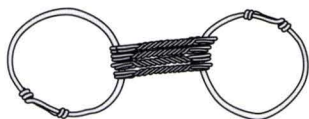

Tip 1

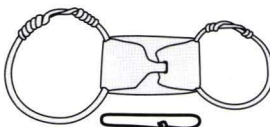

Tip 2

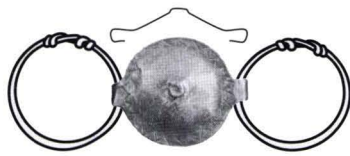
Centuri

Tip 2.1. (Altimir-Clipicești)

Tip 2.2. (Fântânele-Tilișca)

Tip 2.3. (Transilvania-Cățelu Nou)

Tip 2.4. (Cetățeni)

Lanțuri din verigi (1)

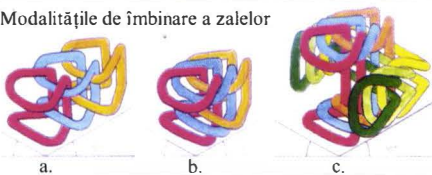

Tip. 1.a.

Tip. 1.b.

Modalitățile de îmbinare a zalelor

Lanțuri din zale (2)

Tip 2.1.

Tip 2.2.

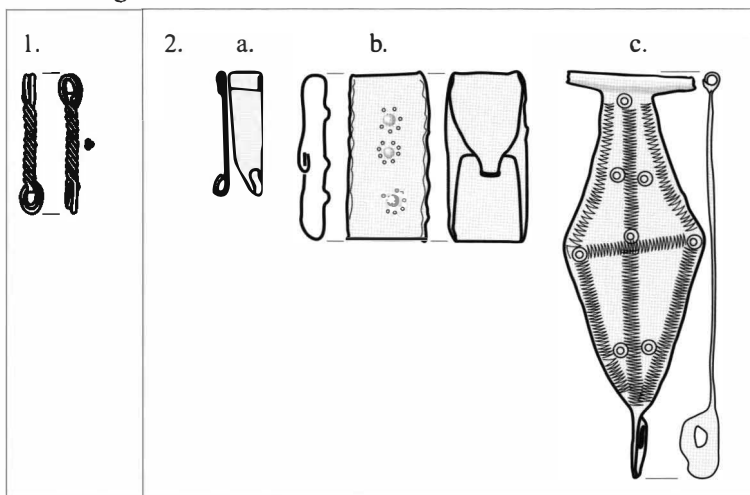
Tip 2.4.

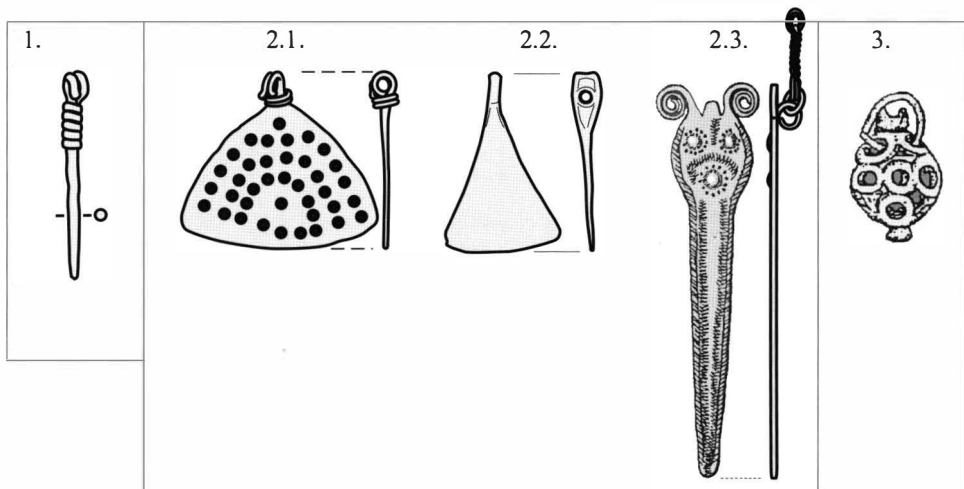
Tip 2.3.

Fig. 3. Tipologia podoabelor spiralice și a pieselor cu structură modulară din argint (scări diferite).

Garnituri de legătură

Pandantivi

Verigi

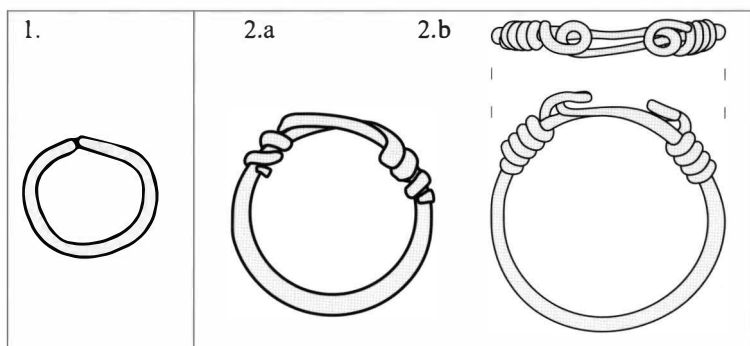
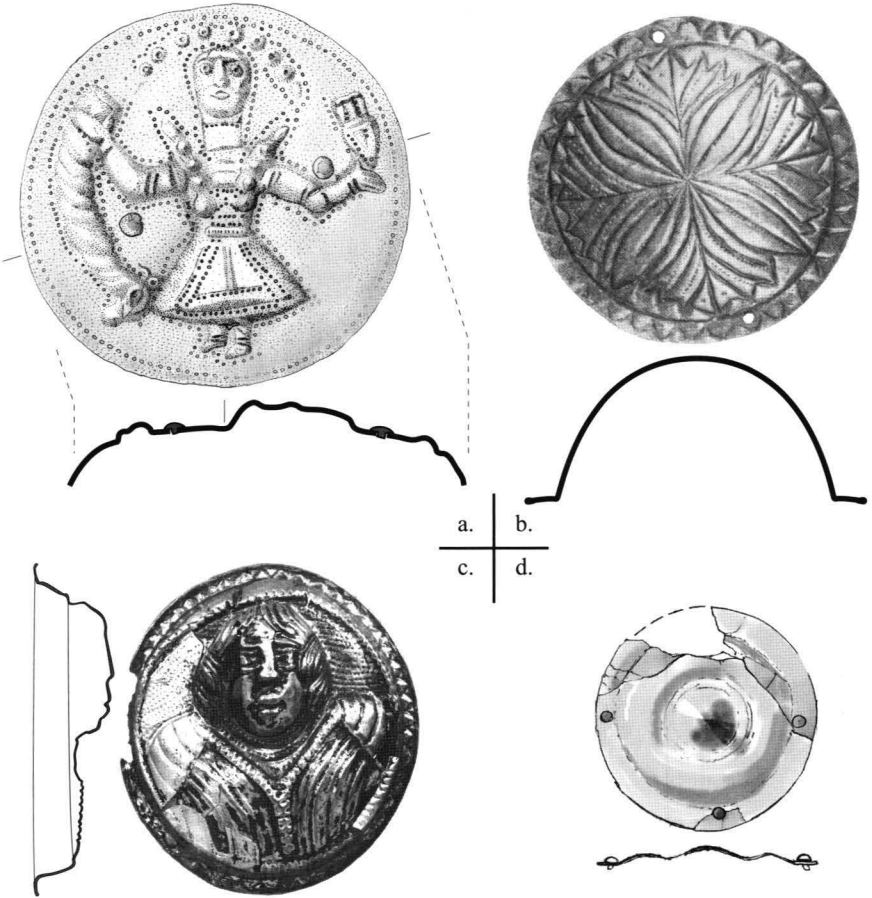

Fig. 4. Tipologia garniturilor de legătură, a pandantivilor și a verigilor (scări diferite).

1. Falere

2. Plăci decorative

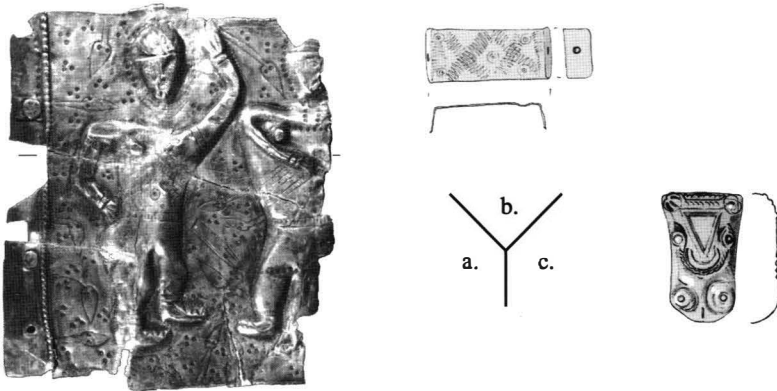
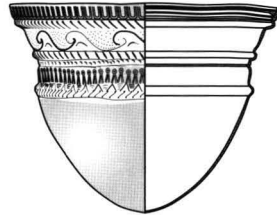
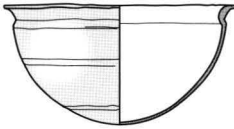
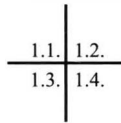
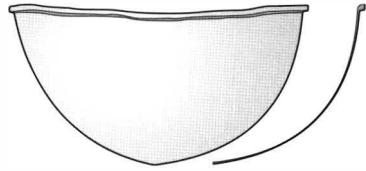
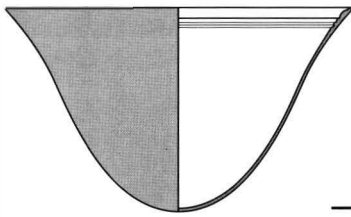
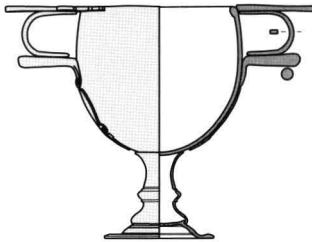

Fig. 5. Morfologia falerelor și plăcilor decorative (scări diferite)..

1. Cupe cu fund rotund de tip „mastos”

2. Cupe cu picior de tip „kantharos”

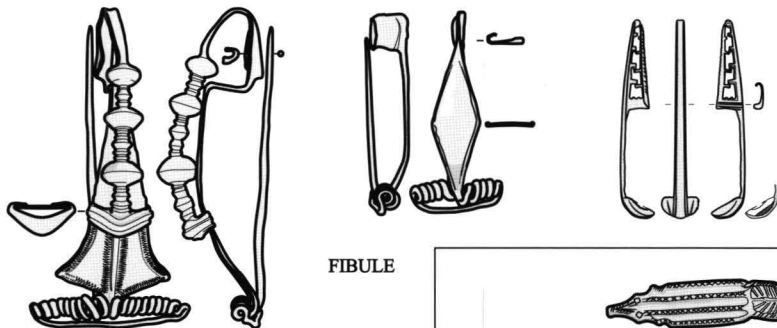
3. Cana biconică de la Vedeia

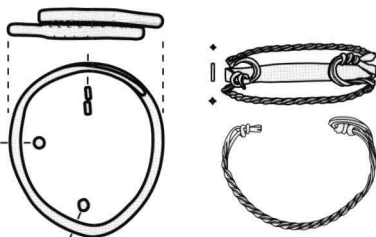
4. Skyphos-ul de la Calafat

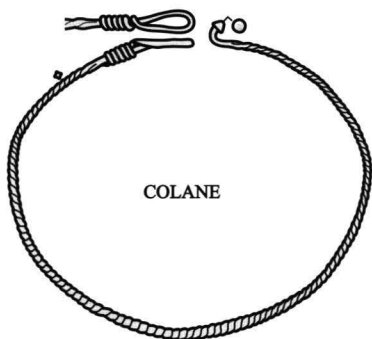
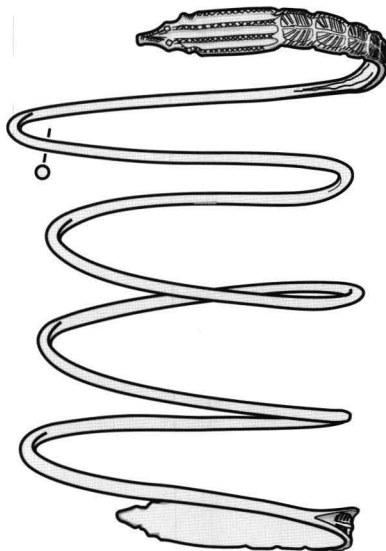
Fig. 6. Tipologia recipientelor de argint din Dacia preromană (scări diferite).

FIBULE

BRATARI

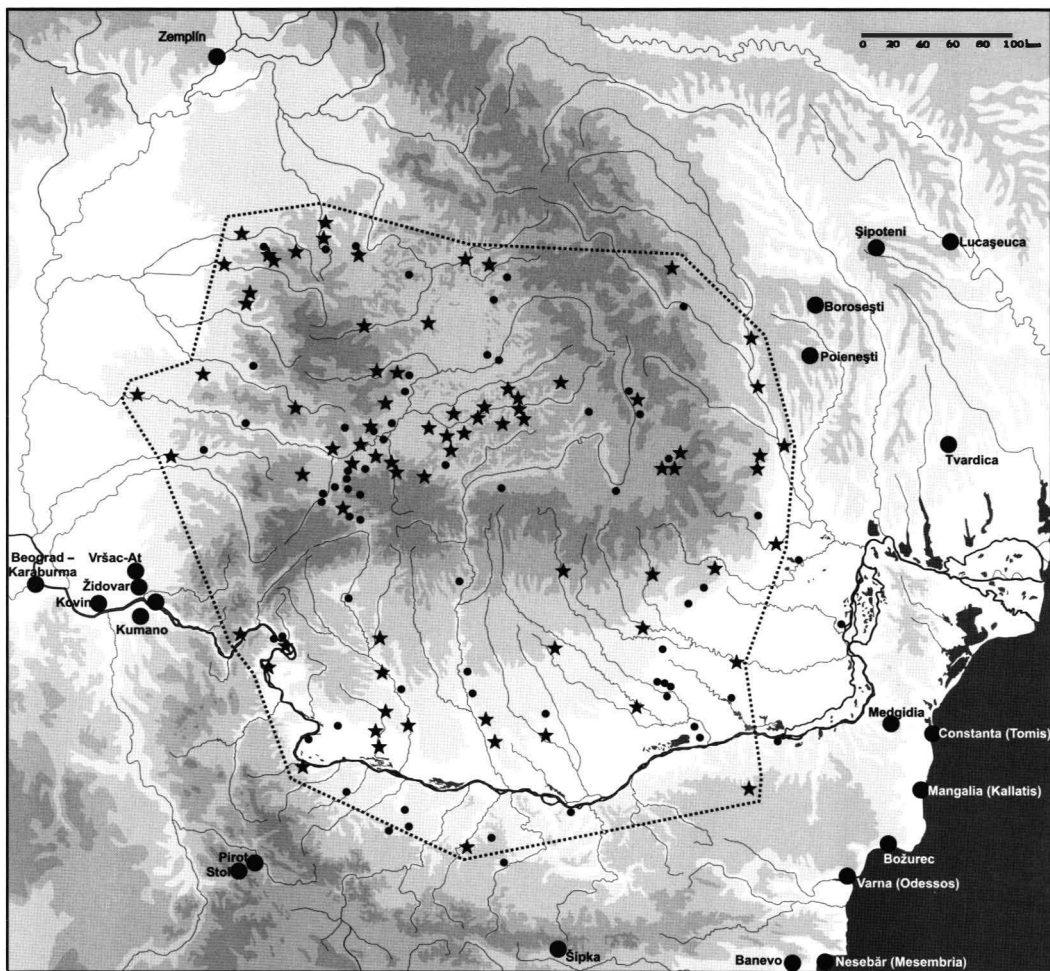

COLANE

LANT

Fig. 7. Tipurile considerate reprezentative ale orfevriei dacice.

- ★ Localități în care au fost descoperite piese reprezentative ale orfevreriei dacice
- Localități în care au fost identificate piese cu o morfologie insuficient precizată sau considerată nerepresentativă pentru orfevreria dacică, dar care prin poziția lor geografică pot fi incluse în arealul de răspândire al creațiilor acesteia.
- Localități cu descoperiri de piese de orfevrerie atribuibile unor grupe culturale diferite de cea dacică

Fig. 8. Delimitarea arealului orfevreriei dacice.

Die ikonographischen Darstellungen der Spätlatènezeit aus Dakien, könnten als Ausdruck einer einheimischen, auf zwei (ein männliches und ein weibliches) komplementäre Prinzipien sich stützende Mythologie betrachtet werden.

Das weibliche mythologische Prinzip ist entweder durch das Thema einer *göttlichen weiblichen Triade*, wie auf den Phalern von Lupu (hypothetisch auf der Platte von Săliște, aber auch auf Tonpokale oder Gürtelschließen von Popești, Cârloanești oder Zimnicea), oder *vielleicht*, durch den Gedanken der Paar weiblicher Gottheiten (wie auf den Phalern von București-Herăstrau, von den Fibeln von Coada Malului und Bălănești), oder auch die Darstellung einer einzigen weiblichen Gestalt (in Galiče und *vielleicht* in Jakimovo) dargestellt. Das männliche mythologische Prinzip ist durch das Thema des *Reiter-Helden*, wie auf den Phalern von Surcea und Galiče oder das Thema des *Paars von Reiter-Helden* dargestellt.

Zwischen den zwei Themen mit weiblichen und männlichen Gottheiten kann eine ikonographische und mythologische Verbindung hergestellt werden, die von der Assoziation ihrer Darstellungen in den Funden von Lupu und Galice (und vielleicht auch in Jakimovo) als auch durch die möglichen Verbindungen mit der Ikonographie des *Thrakischen Reiters* und der kaiserzeitlichen *Donauländischen Reiter*, auch diese mit geheimnisvollen weiblichen Gottheiten kombiniert, suggeriert wird.

Es kann weiter die Frage gestellt werden, ob diese Komplementarität zwischen den weiblichen und männlichen Komponenten der einheimischen Mythologie, nicht als ein Fundament der Gestaltung von zwei, unterschiedlichen spätlatènezeitlichen rituellen Praktiken beiderseits der Südkarpaten erkannt werden könnte. Einerseits, die Gestaltung einer Grabsitte, welche die Heroisierung des Verstorbenen durch seine Investition mit den Zeichen des Reiters voraussetzt, kann in den westlichen Gebieten der Unteren Donau erkannt werden. Andererseits, kann im siebenbürgischen Becken eine Sitte erkannt werden, welche die Organisierung und Deponierung von weiblichen Trachtgarnituren (nur selten in Grabzusammenhänge: Tilișca oder Poiana-Movila Hârtoap) voraussetzt.

Die räumliche Differenzierung der zwei Sitten, die sich auch durch die symbolisierten Prinzipien unterscheiden (das weibliche und das männliche), könnte durch eine, von einem Gebiet zum anderen, differenzierte Darstellung der Modalität erklärt werden, in der das gemeinsame ideologisch-mythologische Fond in die Sitten eingeführt wurde. Im Gebiet der Unteren Donau, wurden durch die Grabsitten prägnant jene Komponente der einheimischen Mythologie ausgewertet, die sich auf der Heros-Reiter, durch die Investition des Verstorbenen mit den Zeichen des Reiters bezog. Zum Unterschied gab es in Siebenbürgen, wo die Grabsitten im allgemeinen, wie auch in anderen mitteleuropäischen Zonen, sublimiert waren, die Voraussetzungen, daß die Darstellung des mythologischen Fonds in vornehmlich Votivpraktiken zum Ausdruck kommt und zwar durch die Betonung der weiblichen Komponente, ausgedrückt in der Struktur der Schatzfunde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Typologie der Silberfibel (unterschiedliche Maßstäbe).
- Abb. 2. Typologie der Ohr-, Finger-, und Armringe.
- Abb. 3. Typologie der Spiralschmuckes sowie der zusammengesetzten Schmuckstücke.
- Abb. 4. Typologie der Verbindungsglieder, Anhänger und Ringe.
- Abb. 5. Morphologie der Phaleren und der Zierplatten.
- Abb. 6. Typologie des silbernen Geschirrs.
- Abb. 7. Die repräsentativen Typen der dakischen Goldschmiedekunst (alles Silber).
- Abb. 8. Areal der dakischen Goldschmiedekunst.